

ראשית הפילוג בין שבי הגולה לשמרונים *

(חגי, פרק ב', פס' י"ד)

מאת

ב"צ לוריא

א. המקורות בספרות

הידיעות על השמרונים שבספר מלכים ב' הן מעטות, הן הובאו בדרך אגב ולא מתוך יחס אוהד, מותר אפילו לאמר: מתוך שנאה וכוז. יחס קיצוני עוד יותר מתגלה בספרות התלמודית. לכן תמוהים דברי רבן שמעון בן גמליאל האומר: "כל מצוה שהחזיקו בה כותים הרבה מדקדקים בה יותר מישראל" וחזרת הגמרא על דעה זו ואמרת: "כותי כישראל לכל דבר".

בראשונה היו הכותים עובדי עבודה זרה: "ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות את נרגל ואנשי חמת עשו את אשימא, והעוים עשו את נבחז ואת תרתק, והספרוים שרפים את בניהם לאדרמלך וענמלך". אלה היו אמונותיהם ואלה היו פולחניהם בשנת 720 לפנה"ס, כאשר הובאו לשמרון. מאתים שנה לאחר מכן הם באו אל שבי הגולה ובקשו לבנות יחד את בית המקדש בירושלים. זרובבל וישוע ושאר האבות דתו אותם בשתי ידיים.

כיצד הגיעו השמרונים לאמונה באל אחד ולקיום מצוות התורה עד שרבן שמעון בן גמליאל ראה בהם יהודים כשרים לכל דבר? להם לא קמו נביאים כאליהו וכהושע, שיוהירום מפני עבודה זרה, הם לא למדו מפי הלל ושמאי ולא בקרו בבית מדרשו של רבן יוחנן בן זכאי. תמוה הדבר כיצד זנחו השמרונים את אליליהם, פסקו מהקרבת בניהם למולך, כיצד קבלו את האמונה באל אחד? מי הביא אותם תחת כנפיה של דת, המקבילה לדת ישראל והמושגת על יסודות רבים משותפים לנו ולהם?

הם קיימו את מצוות התורה, נאמר: "מצה של כותי מותרת ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח". הם קיימו מצוות סוכה, נאמר: "סוכת הכותים עשויה כהילכתה כשירה, שלא כהילכתה פסולה". הם הקפידו על מצוות שביעית, יוסף בן מתתיהו

* דברים שנאמרו בחוג לתנ"ך בבית הנשיא ב"א באדר תשל"ו.

1 קידושין, ע"ו, ע"א; גטין י', ע"א.

2 ירוש' ברכות, פ"ז, ה"א.

3 מל"ב, י"ז, ל—לא.

4 תוספתא, פסחים א'; צוק, 156 (16). בהמשך הדברים נאמר: "ור' אליעזר אוסר, לפי שאינן בדקדוקי מצה בישראל". ההסתייגות שיכת לימים שלאחר החורבן, ואילו אנו עוסקים במחקר זה במצב ששרר בראשית ימי שיבת ציון.

5 סוכה נ"ד, ע"ב; ירושלמי פ"א, ה"א.

כותב: ⁶ "השמרונים ביקשו מאלכסנדר מוקדון שיניח להם ממס בשנה השביעית שאינם זורעים בה".

במסכת כותים נאמר: גותנים להם לקט שכחה ופאה — (הכוונה לעניי הכותים דגרי אמת הן) ויש להם לקט שכחה ופאה (שהפרישו הם משדותיהם), והם נאמנים על הלקט ועל השכחה ועל הפאה בשעתן ועל מעשר שני בשעתו. נאמן כותי על נטע רביעי ועל הערלה. מעמידין בהמה בפונדק כותי ושוכר כותי שילך אחרי בהמתו ומוסר בהמתו לרועה כותי.

ישראל מוהל את הכותי וכותי מוהל את ישראל.

שנה כותי לישראל בכל נזיקין שבתורה. ישראל שהרג את הכותי וכותי שהרג את ישראל, שוגג — גולה, מזיד — נהרג.

ונאמן כותי להביא גט ממדינת הים לישראל. כל גט שיש עליו עד כותי פסול, חוץ מגיטי נשים ושחרור עבדים. מעשה שהביאו לפני רבן גמליאל לכפר עותנאי גט אשה והיו עדיו עדי כותים, והכשיר ⁶א (הרע"ב — שאם יש עליו עד כותי אחד — כשר, אבל שניהם כותים — פסול. רבן גמליאל עשה מעשה והכשיר גט בשני עדים כותים).

ר' ישמעאל אומר: גרי צדק היו מתחלתן, מפני מה אסורים — מפני המזורות (ממור מאחותו וממור מאשת אח נתערבו בהם) ומפני שאינם מיבמים את הנשואה. בכל אלה ובנושאים רבים אחרים, רואה מסכת כותים קירבה רבה בין שני העמים. בספרות חז"ל נזכרים עוד נושאים משותפים רבים, כגון: ⁶ב ומוסרין לו (לכותי) תינוק ללמדו ספר (תורה) וללמדו אומנות, להתייחד עמו, ומספרים עמהם בכל מקום, מה שאין כן בגויים.

בת ישראל מילדת ומיניקה בת של כותית והכותית מילדת ומיניקה את בנה של בת ישראל.

המשנה אומרת: ⁶ג "הכותי מזמנין עליהם", כלומר, שומרני מצטרף לברכת המזון. והגמרא מסבירה: ⁶ד הַנְּי פוּתְאֵי צְשׁוּרֵי מְעַשְׂרֵי פְּדֻזֵי (הכותים מעשרים מעשרות כפי שראינו).

לאחר שיוסף בן מתתיהו מספר על הכהן שהובא מן הגלות כדי ללמד את הכותים תורה, הוא מוסיף: "ועד היום מוסיפים האנשים הקרויים כותים לחיות לפי חקים אלה" ⁶ה.

מתברר שההבדל בין יהודים לשמרונים היה מועט ביותר. נאמר: ⁷ז מתי מקבלין אותם (לכלל ישראל) משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחית המתים. בדיון שנעסוק בו, בימי חגי עוד לא קידשו את הר גריזים ועוד לא שררה בישראל ההשקפה על תחיית המתים. ובכן, במה נבדלו?!

6 קדמוניות י"א, 343.

6א גטין א', ה'.

6ב תוספתא, עבודה זרה ז', א'; צוק. 463 (10).

6ג ברכות ז', א'.

7 מסכת כותים, ב' י"ב. הכפירה בהר גריזים וההודאה בירושלים הוא נושא אחד. ההודאה בתחית המתים הוא ענין מאוחר, מסוף ימי בית שני. נמצא שרק סיבה אחת מונעת את קבלתם לכלל ישראל — קדושת הר גריזים לעומת קדושתה של ירושלים.

ה"אני מאמין" השמרוני הפורמלי הוא א':
 "אימנתי בך יהוה ובמשה בן עמרם עבדך,
 ובתורה הקדושה,
 ובהר גריזים בית אל,
 וביום גסם ושלם".

האם היתה כאן מהפכה דתית או קליטה והסתגלות לדתם של יושבי הארץ שלא הלכו לגולה?
 ותחילה עלינו לברר מי נשאר מבני ישראל וכמה, ומי מן הנוכרים הובא מן החוץ?

ב. אוכלוסי שומרון לאחר שנת 721 לפנה"ס

ספר מלכים אינו מציין את מספר הגולים משמרון, הוא אומר זאת בלשון כללית:⁸
 "ויגל מלך אשור את ישראל אשורה". על מספר הגולים אנו לומדים מכתובתו של סרגון השני⁹: "המתפאר כי שללו בכיבוש שמרון היה 27290 נפש. ההגליה לא היתה שלמה, ואם נדון לפי מה שארע ביהודה 135 שנים לאחר מפלת שמרון, הרי נאמר — כי: "מדלת הארץ השאיר נבוזראדן לכרמים וליוגבים"¹⁰. כדי לקבל אומדן על גודל הישוב בשמרון המדינה עלינו לחזור שבע עשרה שנה לפני חורבנה, לימי מנחם. בשנת 738 שילם מנחם בן-גדי מלך ישראל מס לפול מלך אשור אלף ככר כסף¹¹. את הסכום הזה גבה מכל "גבורי החיל", כלומר מראשי משפחות בעלי רכוש קרקעי, — "חמשים שקלים כסף לאיש אחד". 1000 ככר כסף הם 3,000,000 שקלים, מחולק ל-50 נמצא שבימיו היו במדינה 60,000 ראשי משפחה בעלי קרקע, ולפי 5 נפשות למשפחה הרי זה — 300,000 נפש¹² לזה יש להוסיף 10% עירוניים, בעלי מקצוע, שאינם נמנים עם בעלי הקרקע, ונגיע ל-330,000 נפש. לפי זה נאמר שהגליה היתה פחות מ-10% של אוכלוסיית המדינה. במקומם של הגולים, הביא מלך אשור עמים, שכבש את ארצותיהם במלחמות אחרות. הם הובאו לארץ שמרון גלים, גלים.

על הגל הראשון של המתישבים החדשים נאמר:¹³ ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה ומחמת וספרוים וישב בערי שמרון תחת בני ישראל וירשו את שמרון וישבו בעריה". שמרון נכבשה בשנת 721, לפיכך יש להניח שגל זה הגיע לערי שמרון שנה, שנתיים לאחר מכן.

הגל השני בא זמן מועט לאחר הגל הראשון; בשנת 715 יצא סרגון למלחמה

7 א שלום בארון, היסטוריה חברתית ודתית של עם ישראל חלק ב', עמ' 81, רואה בנוסח זה — שהוא מאוחר — השפעה של עיקרי האיסלאם.

8 מלכים ב', י"ח, יא.

9 James B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, p. 284

10 ירמיהו, נ"ב טז. והרי אין טעם להגלות את כל האוכלוסייה כי מי יעבד או את האדמה ויעלה מס למלך!

11 מ"ב ט"ו, יט-כ.

12 ראה י. בן-צבי, ספר השומרונים, מהדורת תשל"ל, ע' 4.

13 מ"ב י"ז, כד.

[4]

ב"צ לוריא

על שבטי ערב שבמדבר סוריה. הוא כבש את שבטי תמוד, אבדידי, מרשימנו וחיפא (עיפא) ואת הגותרים בחיים הושיב בשמרון¹⁴.

על הגל השלישי של מתנחלים נכרים אין לנו ידיעה ישירה. הם נזכרים אגב הויכוח בין זרובבל לבין "צרי יהודה ובנימין". הם אומרים לזרובבל: ¹⁵ "כי ככם (= כמוכם) נדרש לאלהיכם ולא (= ולו) אנחנו זובחים מימי אסר חדון מלך אשור המעלה אותנו פה".

אסר חדון, בנו של סנחריב, מלך בשנים 680—669. בשנת 671 יצא לכבוש את מצרים. לצדה של מצרים עמדה צור וכמה מערי פלשתים ואשקלון ביניהן. יתכן שגם ערי אפרים התקוממו נגד צבא אשור, ויתכן שהזכרת שם העיר אפק בכתובת אסר חדון (אם נכון שלעיר זו מתכוונת הכתובת) היא הד לאותם מאורעות. התחברות ערי אפרים לאויבי אשור היא שגרמה, כנראה, לעקירתם של עוד בני ארץ אפרים מעריהם ויישוב עמים נכרים במקומם¹⁶.

על הגל הרביעי אנו למדים ממכתב ההלשנה שכתבו — רחום המפקד ושמישי הסופר ושאר חבריהם בני פרס, ארך בבל, שושן — שהם עילמים — ושאר הלאומים אשר הגלה אסנפר והושיב אותם בעיר שמרון ובשאר ערי עבר הנהר¹⁷.

אסנפר הוא לדעת החוקרים אשורבניפל¹⁸, נכדו של סנחריב, שמלך בשנים 668—626. הוא נלחם שנים רבות באחיו שמששמיכו, מלך בבל, עד שכבש את העיר בשנת 648, כמו כן נלחם בעילמים וכבש את שושן בשנת 641¹⁹ לפי זה נוכל לאמר שזמנו של הגל הרביעי הוא זמן מועט אחרי שנת 641.

את המתנחלים החדשים ניתן לחלק לשתי קבוצות:

א. אלה שהובאו מקרוב, ב. ואלה שהובאו מרחוק.

לקבוצה הראשונה שייכים אלה שהובאו ממדבר סוריה: תמוד, אבדידי, מרשימנו וחיפא (= עיפא). כל אלה דברו לשון שמית, קרובה ללשון העברית. מביניהם עלינו להרחיב את הדיבור על מרשימנו, הם בן שמעון או בני שמעון. במקום אחר²⁰ הסברתי שבני שמעון לא זכו לגחלה משלהם; תשע עשרה הערים שהכתוב מונה בערי שמעון מנויים גם כערי יהודה. הם ישבו בערים אלו כגרים עד מלוך דוד. בימיו נאלצו לחפש להם מולדת חדשה והם נדדו למבוא גדור, עד למזרח הגיא, ולהר שיער²¹. בתורת רועי צאן היו נודדים בעונת החורף מזרחה אל מקומות מרעה במדבר מעון ובסביבת אל-ג'פיר (= ארץ שוח) כשנכבשו ע"י סרגון והוגלו לא היתה זאת גלות כי אם החזרה לארץ האבות, לא לערי הנגב, כי אם בארץ שמרון בקרב בני דתם. יתכן שיש למצוא חינוך לרעיון זה במעשיו של יאשיהו המלך, כאשר עלה על ערי שמרון לטהר אותן מכל עבודה זרה, נאמר: ²² "ויטהר את יהודה ואת ירושלם,

14 פריצ'רד ע' 286. 15 עורא, ד', ב.

16 אנצ. מקר. ע' אסר חדון, מאת יהושע גוטמן.

17 עורא, ד', ט.

18 Eduard Meyer, Die Entschtehung des Judentums, S. 37

19 אנצ. מקר. ערך אסנפר.

20 ראה מאמרי: ראשיתו של גלויית, ספר זר כבוד, עמ' 246—300.

21 דבה"א ל"ט ומ"ב. 22 דבה"ב ל"ד, ב-ו.

ובערי מנשה ואפרים ושמעון ועד גפתלי בחר בתיהם סביב". הכתוב מונה את שמעון אחרי אפרים והכוונה למתיישבים החדשים מבני שמעון מרשימנו שבכתובת סרגון השני, שהעביר מלך אשור מארץ המעונים לשמרון.

נמצא איפוא, שבני גלות זו הגבירו את היסודות העבריים בשמרון, לעומת אחרים שהובאו מדחוק, שתרבות ישראל היתה זרה להם.

גם אלה שהובאו לשמרון בגל הראשון מחמת ועוה ומספרים²³ דברו בלשון קרובה ללשונם של בני ישראל ומושגיהם בעניני דת ואמונה לא היו רחוקים משלהם. הקבוצה השניה, אלה שהובאו ממרחק, היוו ערב רב של בני אומות, הם הובאו מבבל מכותה ומארץ מפרס ומשושן (=עילם). הם היו זרים זה לזה זורים לכלל התושבים, אבל כיוון שהיוו מיעוטים שונים השתדלו להסתגל ללשונם ולמנהגיו של העם שלתוכו קלעו. יש לזכור כי לפי האמונה ששררה בין עמי הקדם, אלהי הארץ הוא אלהי העם היושב בארץ הזאת. החדשים חייבים היו לסגוד לאלהים של ארץ שמרון. ואמנם, הספור על אחד מהכהנים מבין הגולים, שהחזיר מלך אשור לשמרון כדי להורות את משפט אלהי הארץ²⁴ מסביר כי אכן בקשו הנכרים הללו להסתגל ולהתבולל בשארית ישראל.

ג. מעשי ההתקרבות בין יהודה לשומרון לאחר חורבנה

אין בידינו מקורות צפוניים על קליטתם והסתגלותם של המתישבים החדשים בין שארית בני ישראל, על כך אנו יכולים לשפוט רק לפי מקורות יהודאים, והם משלוש תקופות.

חזקיהו מלך בשנים 727—698 והוא החל בטיהור בארץ מיד לאחר שעלה לשלטון, אולם עד שנת 721 היה מלך בשמרון ועד אז בודאי שלא יכול היה לפעול בתחומי שמרון. לאחר ששמרון הפכה לפחוזה אשורית לא היה אכפת לנציב האשורי מהן חלוקי הדעות הדתיים ולמי סוגדים. הוא לא מנע מהמלך-הנסל מיהודה לפעול בשטח זה בעניני הדת כרצונו.

האגרות שכתב חזקיהו "על אפרים ומנשה" ובכרוז שהעביר "מבאר שבע עד דן" לבוא לירושלים לעשות את הפסח, הוא פונה אל "הפליטה הנשארת מכף מלכי אשור"²⁵. קריאתו של המלך אינה מופנית כלל אל הנכרים, היא מכוונת רק אל בני ישראל ואומרת להם: "אל תהיו כאבותיכם וכאחיכם אשר מעלו בה' אלהי אבותיכם". במרכזה של שמרון, בארץ אפרים ומנשה "משחיקים עליהם ומלעגים בהם" — מפני ששם כבר ישבו המתישבים הנכרים מהגל הראשון של המתנחלים, והקריאה היתה זרה בעיניהם אך "האנשים מאשר ומנשה ומזבולון נכנעו" נענו לקריאתו, כי אלה היו מחזוות שתושביהם מבני ישראל לא הוגלו, שם לא ישבו

23 יש סוברים שספרים היא ספר, אחת הערים החשובות בבבל, 24 ק"מ מדרום-מערב לבגדד. באנלים של סנחריב מדובר על הגלית תושבים מספר יחד עם תושבי כותה (אנצ. מקר. ערך ספרים). לי נראה שהכוונה היא לספרים שבסוריה, הנזכרת בדברי רבשקה באוני יחזקיהו יחד עם חמת וארפד הנע ונעו שכבש מלך אשור (מל"ב י"ח, לד).

24 מל"ב י"ז, כו. 25 דבה"ב ל', ו.

לדעתנו הכיר יב"מ, שני מלכים נוספים, אשר אינם ניזכרים ברשימה הנ"ל, כוונתינו לארתחששתא ב' מנימון (404—359 לפנה"ס) וארתחששתא ג' אוכוס (359—338 לפנה"ס)⁵⁸, ייתכן גם שיב"מ הכיר את כל מלכי פרס, הוא הסתמך על בירוסוס הבבלי והירודוטוס ולפיהם הוא קבע את מלכי פרס בהיסטוריוגרפיה של שיבת ציון⁵⁹.

לאור האמור לעיל, עלינו לחפש אחר פתרון אחר כדי לגשר על פער מאה השנים בין נחמיה וקדמוניות י"א.

מפאפירוסים ואדי דליה, מתברר שבתקופה הנידונה היו לפחות שלושה אנשים אשר נשאו את השם סנבלט ומילאו תפקיד של פחת שומרון, אחד בן זמנו של נחמיה ושלישי בן דורם של דריוש ג' ואלכסנדר מוקדון⁶⁰. כמו כן מן הפאפירוסים, יש ראייה נוספת לשימוש הנפוץ בשמות פאפונומיים⁶¹.

השימוש בשמות הפאפונומיים רווח גם בין הכהנים הגדולים ביהודה. אי לכך, עלינו לצרף אל הרשימות בנחמיה י"ב, את הכהנים הנזכרים בקדמוניות י"א; יוחנן—ישוע—ידוע—מנשה.

בין השנים 404—332 לפנה"ס, כיהנו שלושה כהנים גדולים: ידוע ב' יוחנן ב' וידוע ג'⁶².

ידוע ב' (נולד ב־445 לפנה"ס)

אבי

(נולד ב־410 לפנה"ס) ישוע—יוחנן ב' (נולד ב־420 לפנה"ס)

אבי

(נולד ב־370 לפנה"ס) מנשה—ידוע ג' (נולד ב־395 לפנה"ס)

58 בגוהי הפחה, אשר החליף את נחמיה בתפקידו, מילא תפקיד זה בימי דריווש ב' והראיה, הזכרתו בפאפירוסים י"ב בשנת 407 לפנה"ס (ראה לעיל הערה 6). אולם את תקופתו העיקרית כפחה כיהן בימיו של ארתחששתא ב'. ראה: שליט, מלחמת המפלגות, 260—264.

יב"מ מכנה את בגוהי הפחה בתואר $\sigma\tau\alpha\tau\alpha\rho\alpha\tau\epsilon\varsigma$ היינו שר צבא, כינוי בו הכיר יב"מ את שר צבאו של ארתחששתא ג' שכבש מחדש את מצרים. (דיודורוס סיקולוס, 47, xvii).

59 ע' המפל, ההיסטוריוגרפיה של יוסף בן מתתיהו על תקופת שיבת ציון, עבודת גמר לקראת התואר מוסמך למדעי הרוח, אוניברסיטת תל-אביב, תשכ"ט, 31—34. כשר, שם, עמ' 200 הערה 40, מציין שלאור מידע זה ניסה יב"מ לתקן ולפרש את דברי המקרא ולא פעם טעה והסתבך בדברי פרשנות נפתלים.

60 קרוס, שיחזור 5—6; 204; *ibid*, Aspects, p. 111, 115; Cross, Discovery, p. 111, 115; *ibid*, Aspects, p. 204; J. D. Purvis, *The Samaritan Pentateuch and the Origin of the Samaritan Sect*, 1968, p. 104. לדעתו ייתכן וקיים סנבלט נוסף בן זמנו של זרובבל.

61 קרוס, שיחזור, 6—7; עוד לפני גילוי הפאפירוסים בואדי דליה, היו חוקרים שהעלו את האפשרות על קיומם של שני "סנבלטים", אחד בן תקופתו ויריבו של נחמיה ושני בן זמנו של אלכסנדר מוקדון המתואר בקדמוניות י"א. ראה: "י" גוטמן, "כיבושי אלכסנדר מוקדון בארץ ישראל" תרביץ י"א (ת"ש), עמ' 45 הערה 37; Albright, Op. Cit. p. 112; I. Spak, *Der Bericht des Josephus uber Alexander der Grossen*, 1911, p. 14; C. C. Torrey, "Sanbalat the Horonite", *JBL* 47 (1928., 280—289).

F. M. Cross; "Papyri of the Fourth Century B. C. from Daliyeh", *New 62 Directions in Biblical Archaeology* (D. N. Freedman, J. C. Greenfield, Eds.) 1971, p. 63.

נכרים. על חג המצות שעשה חזקיהו ברוב עם נאמר: ²⁵א "וישמחו כל קהל יהודה והכהנים והלוויים וכל קהל הבאים מישראל והגרים הבאים מארץ ישראל והיושבים ביהודה".

יאשיהו החל בטיהור המקדש ובביעור האלילות בארץ לאחר שמלאו לו י"ח שנים, עשר שנים לאחר שירש את כס המלוכה, כלומר — לאחר שנת 629. המלך בעצמו נטל חלק במסע על פני הארץ כולה לניתוח הבמות והמזבחות, ונאמר: "את כל בתי הבמות אשר בערי שמרון... הסיר יאשיהו ²⁶ ויטהר את יהודה ואת ירושלים. ובערי מנשה ואפרים ושמעון ועד נפתלי בחר בתייהם סביב. וינתץ את המזבחות ואת האשרים והפסלים כתת להדק וכל החמנים גדע בכל ארץ ישראל" ²⁷. "ויסר יאשיהו את כל התעבות, מכל הארצות אשר לבני ישראל ויעבד את כל הנמצא בישראל לעבוד את ה' אלהיהם כל ימיו לא סרו מאחרי ה' אלהי אבותיהם" ²⁸. לאחר שיאשיהו נתץ את הבמות לע"ז בכל ערי שמרון ערך מגבית לתקונים ושפורים בבית המקדש. המגבית נערכה בכל משכנות ישראל, ובראש הרשימה מזכיר הכתוב את התרומות "מיד מנשה ואפרים" ²⁷א.

יאשיהו היה חפשי לעשות בערי שמרון כרצונו, כי בימיו התפוררה מלכות אשור ושלטייה האחרונים נלחמו על שארית שלטונם אי-שם בסביבות חרן, וללא הצלחה. גם פרעה נכו, שיצא להציל את אשור כדי למנוע את עלייתה וגידולה של בבל, לא התענין כלל בנעשה בשמרון, כפי שאפשר להבין מדבריו בבקעת מגידו: "מה לי ולך מלך יהודה, לא עליך אתה ביום...". "נוכל לאמר שיאשיהו שם קץ לכל התועבות שהביאו המתישבים מארץ מוצאם.

ממסקנות מאלפות אלה נוכל להסיק מהסיפור שבספר ירמיהו מ"א על עולי הרגל משכם, משלו ומשמרון, שנשא מנחה ולבונה בידם להביא בית ה'. אין ספק שהם ידעו מה קרה בירושלים, שהרי המצור על העיר נמשך זמן רב, שמונה עשר חדש, ולאחר שנכבשה ונחרבה עברו הגולים דרכם ולעיניהם צפונה. ואף על פי כן הם, יושבי הערים הראשיות באפרים ומנשה, באים לקיים את הפולחן בהר הבית, כנראה על גבי מזבח ארעי. רק לפני 130 שנה, בערך, היו אנשי שכם, שילו ושמרון משחיקים ומלעיגים לשליחיו של חזקיהו שקרא לעלות לירושלים ולעבוד לאלהי ישראל ועתה הם עולים מרצונם ומתוך יחס רגשי למצב: "מגלחי זקן וקרעי בגדים ומתגדדים", לאות אבל, אבל הם מכירים בקדושתו של המקום ובעיניהם קדושתו לא פגה גם לאחר חורבן הבית, כי הם הולכים להקריב מנחה "אל המקום אשר יבחר" — "שמרונים" כאלה הם יהודים כשרים לכל דבר.

ד. קדמות התורה שבידי השומרונים

בתורה השומרנית נוהגים להפריד את התיבות ע"י נקודות. שימוש זה של הנקודה נמצא רק בימי בית ראשון בכתובת מישע, בחרסי שמרון, בכתובת השילוח ועוד. ומכיוון ששימוש זה לא נהג אחרי חורבן בית ראשון, אבל הוא נוהג בהקפדה

26 מ"ב כ"ג, יט.

27 א, שם, שם, ט.

25 א, שם, כה.

27 דבה"ב ל"ד, ה—ז.

28 א, שם, לג.

רבה בתורת השומרונים, יש להסיק שכתובת התורה הונהגה אצל השומרונים לפני כתיב לכיש שאז כבר אין שימוש בנקודה כסימן הפרדה, ולדעת מ.צ. סגל לא יאוחר מימי יאשיהו²⁸.

נחמיה מזכיר גישואים עם אשדודיות, עמוניות ומואביות (י"ג, כג) וגם מלאכי מוכיח את העם ביהודה, על בגד ותועבד, "כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר", וגם עזרא מונה — פרט לעמי כנען הקדמונים — גם עמים חיים עוד בימיו: עמוני, מואבי, מצרי ואדומי (ט', א), אולם בין "עמי הארצות" ו"עמי התועבות" האלה אין כוללים, (במפורש, באיזה אופן שהוא) את יושבי שמרון. עובדה נוספת — אין השומרונים משתמשים בתורתם בכתב אשורי, שהובא ע"י העולים מבל עם עזרא, אלא בכתב עברי²⁸.

בשנת 408 לפנה"ס כתבו יהודי יב לירושלים ובקשו עזרה בקשר להקמתו מחדש של מקדשם, שהחריבו המצרים. משלא נענו פנו לשמרון²⁸. בעיניהם של יהודי יב לא היה הבדל מבחינת דת ישראל בין ירושלים ושמרון. יהודי יב ראו בשניהם נושאי דת ישראל, אולם לירושלים היתה עדיפות בעיניהם לכן כתבו תחילה לאנשי ירושלים אבל גם שמרון היתה נאמנה בעיניהם. כלומר 112 שנים לאחר דברי חגי הגביא שעליהם אנו באים לדון בזה, וכ־50 שנה לאחר בואו של עזרא לירושלים, עוד נראו אנשי שמרון בעיני הגולים במצרים כיהודים כשרים לכל דבר, ולא כפי שהם מתוארים בס' מלכים.

ה. יחס היהדות לנוכרים

מה גרם לקרע בין שבי הגולה לשמרונים, מדוע דחו אותם ולא נתנו להם להשתתף בבנין בית המקדש? מן המפורסמות היא, ואין חוקרי המקרא ותולדות ישראל — חולקים על כך, שהיהדות של ימי שיבת ציון פתחה את שעריה בפני זרים; כל מי שרצה להצטרף ליהדות מובטח היה לו שיתקבל בזרועות פתוחות. ולא רק אז, הן כבר בימי בית ראשון שררה דעה זו כלפי נכרים. בתפילה שלמה נאמר²⁹: "כל תפילה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם לכל עמך ישראל... ופרש כנפיו אל הבית הזה". בהמשכה של התפילה הדברים ברורים יותר³⁰: "וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמך... ובא והתפלל אל הבית הזה" "...כי שמך נקרא על הבית הזה אשר בניתי... אתה תשמע... ועשית ככל אשר יקרא אליך". יוסף בן מתתיהו קורא את הדברים בלשון זמנו וביתר בהירות³¹: "ולא לעברים בלבד, לכשיכשלו (בחטא) הנני מבקש ישועה, אלא אם יבואו אנשים אף מירכתי תבל או מאיזה מקום שהוא ויפנו אליך ויבקשו, שתזכם בטובה, שמע קולם והענק אותה להם. כי כן ידעו הכל, שאתה הוא שרצית, כי יבנה לך הבית הזה בתוכנו, ואנחנו לא נטולי רגש אנוש אנו מטבענו, ולא שונאים לשאינם בני

28 א. מ. צ. סגל מבוא המקרא, סימן 620.

28 ב. י. מ. גרינץ, מבואי מקרא, עמ' 85.

28 ג. Cowley, Aramaic Papyri, p. 108 ff.

29 מל"א ח', לח. 30 שם, מא—מג.

31 קדמ' ח', 116, בתרגומו של א. שליט עמ' 279. ראה גם Elias Bickermann, From Ezra to the Maccabees.

גוענו, אלא חפצנו הוא, שכל הבריות יזכו להיות שותפים לישועתך ולהנאה מטובותיך".

לפי תפילת שלמה יכולים אנו לתאר לעצמנו, כי שומרנוי רשאי היה לבוא לחצר בית המקדש, להתפלל ולהקריב את קרבנו.

הפולחנות הקדומים היו כולם אכסקלוסיביים, רק בני המשפחה הם לבדם השתתפו בפולחן לאל — האפוטרופוס על ביתם־משפחתם. שום זר לא יכול היה להקריב לאלהי העיר. כאשר אורסטס בן אגממנון חוזר לעירו כשהוא מחופש, הוא מבקש רשות להשתתף בטכסים הדתיים, ומוסיף: "אם מותר לנכרים להקריב יחד עם אזרחים". ביקרמן³² מביא כמה השואות בין תפישת היהדות לגבי הנכרי לבין התפיסה בעולם המחשבה היוני. בשנת 333 כאשר אלכסנדר מוקדון נלחם באסיה הקטנה וציוה להקים באתונה מזבח לאחד האלים של עמי אסיה, היה צורך לתוקק חוק מיוחד כדי לתת אישור והסכמה להקמת מזבח לאל זר על אדמתה הקדושה של פלס. אולם כשם שהעיר היונית היתה בלתי סובלנית כלפי אלהים אחרים בתוכה כן היתה סובלנית לאלים אחרים מחוץ לתחומה.

שונה מזה בתכלית היא השקפת היהדות; כבר בשחר ילדותה של האומה קבע החוק³³: "תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם". מובן שזכות זו ניתנה לו לאחר שקבל עליו עול מצוות: "המול לו כל זכר"³⁴. — התורה מחייבת יחס הוגן כלפי הזר³⁵: "כאזרח מכם יהיה לכם הגר הגר אתכם ואהבת לו כמוך". ביקרמן משה מצוה זו עם תפישת עולם של היונים ואומר, כי אזרח אתונאי בן זמנו של עזרא יתפלא לשמוע שהוא חייב לאהוב את המטויקי.

היחס הטוב לגר, שהיה מיוחד בעם ישראל, נתן מקום לתנועת התגיירות. דברה של שאיפה זו לקבל גרים היה גביא הדור של שיבת ציון, המכונה בפינו, ישעיהו השני. קריאתו אל הגויים כוללת הבטחת שוויון־חסד אלוהי כמו לכל בן ישראל³⁶: "ובני הנכר הנלוים על ה' לשרתו ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים כל שומר שבת מחללו ומחזיקים בבריתי. והבאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפילתי, עולותיהם וזבחתיהם לרצון על מזבחי כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים". על הקריאה לאומות העולם להצטרף לאמונת ישראל חוזר גם זכריה³⁷: "עֲדוּ... ובאו עמים וישגו ערים רבות... לאמר: נלכה לחלות את פני ה'... ובאו עמים רבים וגויים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלים...".

אם בדברי זכריה אין תנאים מפורשים לקבלתם של בני האומות ליהדות, הנה בדברי ישעיהו השני הם מפורשים: שמירת השבת וברית מילה. והלוא השומרונים — קיימו שני תנאים אלה ועוד יותר מזה, ולמה דחו אותם?

כל מי שבקש להצטרף לשבי הגולה ניתנה לו האפשרות לכך; לפי עזרא ו', כא, אכלו מן הפסח יחד עם בני הגולה גם כל אלה שנבדלו "מטמאת גויי הארץ" והצטרפו אל הדורשים לה' אלהי ישראל. לאלה מכוונים גם דברי נחמיה י', כט, האומרים כי על החותמים על האמנה באו "כל הגבדל מעמי הארצות אל תורת האלוהים".

32 ביקרמן, עמ' 19. 33 שמות י"ד, מט.
35 ויקרא, י"ט, לד. 36 שם ו-ז. 37 שם ח', כ-כב.

ו. השאלה שאין עליה תשובה

וכך אנו חוזרים לשאלה הראשונה: אם בימים שהיהדות היתה פתוחה לקראת קבלת גרים, מדוע לא קבלה את השמרונים, ואם במלים "טמאת גויי הארץ" הכוונה לשמרונים — מדוע הם טמאים, והרי דתם היא דת אל אחד והם שומרי שבת, נמולים, מקיימים את מצוות התורה?

אין בפני תשובה לשאלות הגורליות הללו. העליתי אותן רק כדי שנדע את התנאים והנסיבות שבהם נעמוד בבואנו לפרש פסוקים אחדים מדברי חגי הנביא, שהוא לדעתי, דברה של תנועת ההתבדלות, המטיף לקרוע כל קשר בין ישראל לשמרונים. נעבור לדון בבואה הכלולה בפרק ב' פסוקים י—ד:

אנו עומדים בעשרים וארבעה לחודש התשיעי, כ"ד בכסלו שנת שתיים לדריוש, היא שנת 520 לפנה"ס. זהו היום בו נסתיימה הנחת היסודות לבנין בית המקדש. זרובבל בן שאלתיאל וישוע בן יוצדק וכל הכהנים והלוויים מתכוננים לחוג את גמר העבודה ברוב פאר, בחצוצרות ובמצלתיים³⁸. מזה כשלושה חודשים שהחלו להעלות עולות לה' בחצר בית המקדש. בשעה זו של מתיחות לקראת יום המחרת, בעצם ההכנות לחג, מופיע הנביא הידוע כמעודד ומעורר את הקמת הבית, והוא פונה אל הכהנים ושואל אותם תורה^{38א}. אין זה מבחן בקיאות ולא תורה לשמה, כי אם בירור מתן פסק הלכה כיצד לנהוג בזמן זה ובמקום זה.

לפני שנברר את הבעיות המתעוררות בקשר לדו-שיח זה נעיר, כי לחגי היה מעמד נכבד בירושלים. העם מציינת לו ועושה כדברו. יוסף בן מתתיהו מעיר עליו, בדרך אגב, הערה מאלפת מאד. הוא אומר^{38ב}: "בנין הבית השני הוא מעשה ידי הנביא חגי בשנה השניה למלכות כורש"^{38ג}.

וזו לשון הנבואה:

"שאלו גא את הכהנים לאמר:

הן ישא איש בשר קדש בכנף בגדו בכנפו אל הלחם ואל הנוזל, ואל היין ואל השמן, ואל כל מאכל היקדש?

ויענו הכהנים ויאמרו: לא

ויאמר חגי: אם יגע טמא נפש בכל אלה — היטמא?

ויענו הכהנים ויאמרו: יטמא

ויען חגי ויאמר: כן העם הזה וכן הגוי הזה לפני, נאם ה', וכן כל מעשי ידיהם

ואשר יקריבו שם — טמא הוא!"

38 עזרא ג', ד.

38א י. נ. אפשטיין, מבוא לספרות התנאים, עמ' 501: — "דברי חגי הם תורה", ששאל הנביא ואינו אלא מדרש תנאים. ואינו כן. נראה לי שכאן דו-שיח בענין אקטואלי, העומד לנגד עיניהם. מצד אחד עומדת חבורה של ותיקים שלאחר ימים קראו להם 'כותים', ומצד שני, חבורת כהנים מבין שבי הגולה ובראשם חגי, והוא מזהיר את הכהנים לבל יגעו כהוא זה בכותים, כי הותיקים לא טוהרו והנגיעה בהם עלולה לטמא את הקרבנות.

38ב מלחמות ו', ד', ח'.

38ג בכמה כתבי יד של תרגום השבעים צוין לגבי ד' המזמורים קל"ח, קמ"ו, קמ"ז

וקמ"ח — אמרום חגי וזכריה.

דברי הנביא כבר עוררו תמהון בעיני חז"ל³⁹: (הכהנים) "הישיבו אותו כראוי... ולמה הוא מקללן? כאיגש דברי עילה על חבריה וביתא מה איכפת ליה לא". ומפרש "קרבן העדה": "כאדם שרוצה עלילה על חבריו ועל ביתו אף שהוא הישיבו כראוי, הוא כועס, כך חגי בא לזרון בשארי עניני המקדש ולא על תשובת השאלות אלו כעס עליהם". דומה לזה פירושו של "פני משה": "לא מפני תשובתן אמר להם כך, אלא כאדם המבקש עלילה על חבריו כדי להוכיחן בדברים". אבל מדוע כעס הנביא לא ברור גם מדברי חז"ל ומפרשיהם.

הסבר אחר לדברי הרוגז של חגי וביחוד למשפט: "אשר יקריבו שם טמא הוא" מובא בתלמוד ירושלמי מפי אמורא ארץ-ישראל בן הדור השלישי, ר' סימון בר זבדי, הוא אומר⁴⁰: "גולגלתו של ארנן היבوسی מצאו תחת המזבחה". אולם אין לקבל הבריים אלה כפשוטם, שהרי למדנו מפי רבי יוחנן בן גודגדא, תנא בדור השני, וחברו ר' יהושע — שניהם חיו כמאתיים שנה לפני רבי סימון בן זבדי, על קדושת המזבחה⁴¹. אמר רבי יוחנן: שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה: אחד שהעיד להם על המזבחה, ואחד שהעיד להם על המקום המזבחה, ואחד שהעיד שמקריבין אף על פי שאין בית".

אם כי יש בדברי ר' יוחנן לערער תחת הסברו של ר' סימון ולסתור אותו, אין לדחות אותו כליל, יש בו דבר אמת, אלא שסגנונו מעורפל וטעון הסבר. "גולגלתו של ארנן היבوسی" אינה הגולגולת של אותו האיש שמידו קנה דוד את הגורן והקים עליו את המזבחה, כדי שתעצר המגפה מעל העם⁴². זהו מטבע לשון שבא לציין דבר עתיק מאד, כאילו מימי בראשית של ירושלים. בדומה לכך מצאנו⁴³: "משפחת אנטיבולא"⁴⁴ היתה בירושלים — והיתה מתיחסת על ארנן היבوسی. פעם אחת פסקו להן חכמים שש מאות כיכרי כסף שלא להוציאו חוץ לירושלים כי ארנן היבوسی הוא אישיות כה נכבדה ביהדות שההתייחסות עליו היא שבה גדול כל כך. הן היה נכרי ולא מבני ישראל, אלא שהביטוי "ארנן היבوسی" בא לציין דבר עתיק מאד, מקדמת דנא. משפחת אנטיבולא היתה מיוחסת מאד ומגילת היוחסין שלה הגיעה עד לימיה הראשונים של ירושלים. על כן בקשו חכמים שלא תצא מירושלים כשהתרוששה ופסקו לה סעד בגובה שש מאות ככרות כסף. ברוח זו יש להבין את דברי האמורא האומר שתחת המזבחה נמצאה גולגולת של ארנן היבوسی, רוצה לאמר: עצמות ישנות נושנות — בלשונו היינו אומרים: עצמות שעבר עליהן המבול, ואין בהן כדי לטמא את המזבחה.

יש כאן רמז למעשה שהיה: לאחר שדחו את הצעת השומרונים להשתתף בבניית בית המקדש, וכפי שנראה להלן — גם ציוו עליהם להתרחק מחצרות בית המקדש — הכניסו בגניבה עצמות, כדי לטמא את המקום הקדוש ליריביהם שבי הגולה. המסורת שמררה על העובדה עצמה, אבל נקטה לשון נקיה ובמקום עצמות טמאות אמרה: גולגלתו של ארנן היבوسی.

39 ירושלמי סוטה פ"ה, ה"ב.

40 שם, שם.

41 שם, שם.

42 שמו"ב, כ"ד, כה.

43 ירוש' פאה כ"ב, ה"ז.

44 נוסח אחר — בית נבלטא.

ז. מזבח בלתי-ידוע בחצר בית המקדש

על המצאם של השמרונים בחצר בית המקדש בירושלים יש לנו עדות מפי עזרא. כידוע שהפסוקים א—ד של פרק ה' אינם דנים בימי עזרא אלא מספרים באירועי הימים הראשונים, כלומר: ימי חגי ומלאכי. כאן מדובר על הפגישה הגורלית של זרובבל וישוע ושאר ראשי האבות בישראל עם השמרונים, שהכתוב קורא להם: "צרי יהודה ובנימין".

הם אמרו: "נבנה עמכם כי ככם נדרוש לאלהיכם ולא (ולו) אנחנו זבחים מימי אסר חדן מלך אשר המעלה אותנו פה".

ככם — פירושו: כמכם, באותו מקום ולפי אותם חוקים, לפי חוקת התורה. עיון בפסוקים אלה מחייב הסבר בשלוש נקודות:

כאשר באו השמרונים אל זרובבל עוד לא היו "צרי יהודה ובנימין" הם באו כצד במשא ומתן בנושא מאד חיוני גם להם, ורק לאחר שהצעתם נדחתה הפכו לצרים לשבי הגולה. הסופר האחרון הקדים וכינה אותם על שם מעשיהם בעתיד. ידו של הסופר מורגשת גם במלה: "ולא", הם אמרו "ולו" ("בו") אנו זובחים, אבל הסופר מבני הדור הבא, כאשר היחסים כבר היו מאד מתוחים, לא יכול היה לשאת הודעה כזאת ושינה — כתב "לא" במקום "לו", אם כי התיקון שלו בולט בחוסר ההגיון שבו.⁴⁵

המשלחת אומרת לזרובבל: ולו אנחנו זבחים מימי אסר חדן... אשר העלה אותנו פה. "פה" יכול להתפרש רק בירושלים, מקום מושבו של זרובבל ומקום המו"מ. וכי מלך אשור העלה את הכותים לירושלים, הן נאמר בפירושו שהושיב אותם בעיר שמרון. המלה "פה" הופרדה ממקומה כשם שה"לו" הפך ל"לא", ויש להבין את דבריהם: ולו אנחנו זובחים פה מימי אסר חדן וכו' להלן נראה, ש"פה" שבעזרא ד', ב, הוא מקום בית המקדש, מקבילה למלה "שם" שבחגי ב', יד, שהכוונה גם כן לחצר בית המקדש.

נשוב לדברי חגי: שני מונחים בפי הנביא שאינם ניתנים להתפרש אלא אם כן הם מכוונים לנכרי, שלא מבני ישראל.

הנביא שואל: "אם יגע טמא נפש בקרבן — היטמא?" "טמא נפש" הוא אדם מישראל שנטמא תוך מגע במת. אם נאמר שהנביא שואל על טמא נפש מישראל שטומאתו עליו כיצד בא טמא נפש לחצר בית המקדש? התורה⁴⁶ מדברת על "טמאים לנפש אדם" שטומאתם מונעת מהם לבוא למקדש לעשות את הפסח במועדו, ולכן היא קובעת למענם "פסח שני". לו התכוון הנביא לטמא נפש מישראל היה ברור שדינו "כרת": ככתוב⁴⁷: "אשר יקרב וטמאתו עליו ונכרתה הנפש ההיא

45 בדיון על הרצאה זו בחוג לתנ"ך בבית הנשיא, העיר מר ישראל ארצי מרמת גן על עוד פתוב אחד של "לא" ("כ"א) במקום "לו" ("ב"ו) — שמו"ב ט"ז, יה — בדברי חושי הארכי לאבשלום. אבל שם מרמזו הכתוב על הכונה הנסתרת של חושי שקיבל על עצמו לסכל את עצת אחיתפל, ואילו בכתוב שלנו, שיננו ה"ו ל"א, זה מעשה של סופר מאוחר שלאי כוול היה להשלים עם הרעיון שכותים הקריבו בחצר בית המקדש, בעיניו היה זה משום חילול הקודש.

46 במדבר ט', ו. 47 ויקרא ז', כב.

מלפני, אלא שהנביא משתמש במונח זה כלפי השומרונים שדינם כטמאי נפש ואין להם מקום בחצר בית המקדש.

מהביטוי "טמא נפש" עולה יחס של בוז, ובדומה ללו הביטוי השני: "הגוי הזה". נכון שבמקרא משמשת המלה גוי לציון כל עם ועם. אבל ככל שאנו מתקרבים ללשון חז"ל נהיה שכיח יותר המובן 'גוי' — עובד עבודה זרה, עד כי נוצר המושג 'גויות' שהוא הניגוד ל'יהדות', וגוי הוא נכרי שאינו מאמין באלהי ישראל. לאור הסבר זה של המונחים "טמא נפש" ו"הגוי הזה" נבין שכוונתו של חגי היא לשומרונים. הם התהלכו בחצר בית המקדש והתערבו בין הכהנים שבי ציון, בדבריהם עם זרובבל למדנו שהיה להם שם מזבח משלהם, ושהיו מקריבים עליו קרבנות. הנביא בא להזהיר את הכהנים לבל יבואו במגע כלשהו עם השומרונים, כי מגע אתם מטמא, כמו מגע של טומאת מת. לפיכך אין לשמוע בפסוק יד דברי רגוז כי אם אזהרה בעניני שמירה על טהרת המקדש.

אין לקבל את הפירוש של חז"ל, כאילו בקש הנביא אמתלה ותואנה כדי לזרז בעבודת המקדש. ודאי שאין לראות בפסוק יד קללה או אפילו נויפה. מצב הענינים היה שפיר. בפרק א' פסוק יב ואילך מסופר שראשי העם זרובבל וישוע וכל שארית העם שמעו בקול ה' "ויבאו ויעשו מלאכה בבית ה'". בנבואה הבאה מחזק חגי את ידיהם, מהלל את הבית האחרון אף על פי שלא היה הדור כראשון, והוא מבטיח להם בשם ה': "רוחי עומדת בתוכם אל תיראו". מאז נאמרו דברים אלה ועד לנבואה על "טמא נפש" עברו רק שני חודשים. מה חטא חטא העם בימים אלה, אם בכלל חטא. בימים אלה, בהודש השמיני, כלומר, בין נבואתו הטובה של חגי לבין הנבואה המתפרשת כנבואה רעה, ניבא זכריה, ואף הוא אומר דברי עידוד ⁴⁸: "תחזקנה ידיכם... ביום יסד בית ה' צבאות ההיכל להיבנות... והייתם ברכה אל תיראו תחזקנה ידיכם". לפי זה נשאר רק כחודש לשינוי היחס. ואולם גם בהודש זה לא חטא העם של שבי הגולה, כי לא עליו מוסבים הדברים הקשים, כי אם על השמרונים. חגי וזכריה ראו לנכון לזרז את העם בבנין ויתכן שחלה התרשלות זמן מה. אבל מלבד פסוק זה, שלא הובן כראוי, לא נזכרה בדברי הנביאים בני דור זה כל אשמה של טומאה. העדה היתה טהורה מכל חטא וטומאה.

נוסף על הידיעות על המצאותם של השמרונים בחצר בית המקדש, דומה שנותר בידינו גם זכר לסילוקם משם, עליו אנו קוראים בספר עזרא ⁴⁹. לאחר שדריוש מצא בגנוך באחמתא את הדכרונה של כורש הוא צריך היה להודיע לתתני שאין מניעה להמשך הבניה. ואומנם כך הוא עושה אבל הוא מוסיף לתתני ולחבריו:

רחיקין הוו מן תמה! — רחוקים היו משם!

שבקו לעבידת בית אלהא דך וכו' — הניחו לעבודת בית אלהים זה.

פחת יהודה וזקני היהודים יבנו בית אלהים זה על מקומי.

לכאורה, למה מצווה המלך על הפחה להתרחק ממפעל שהמלכות מעודדת אותו ועליו כנציגה של המלכות לתמוך בו?

48 שם ח', ט יג. 49 שם ו', ז-ז.

ח. הקרע

הלשנה השניה נשלחה לאחר שנת שתיים לדריוש, כלומר — אחרי דברי הנבואה של חגי, הפקודה: "רחוקים היו משם" באה בין עשרים וארבעה לתשיעי בשנת שתיים לדריוש ובין ג' באדר בשנת שש לדריוש, הוא תאריך גמר בנין בית המקדש. יש להניח כי לאחר שנודע לזרובבל ענין ההלשנה של תתני לא ישב בחיבוק ידיים. הוא שלח לשושן שליחים כי יפעלו בחצר המלך ויכונו את התשובה. מישהו מיהדות פרס, מן התצרנים היהודים, סייע למצוא באחמתא את הדכרונה ודאג שהפעם ישלח צו ברור ומפורש — סילוק כל ההפרעות בבנין בית המקדש ובנייהן הרחקת הנכרים, השמרונים, מחצר בית המקדש, לכן אומרת פקדת המלך: עזבו את עבודת בית האלהים, התרחקו משם! במקום הזה יקריבו רק זרובבל וזקני ישראל ולא מישהו אחר.

הפקודה "רחיקין הוו מן תמה" נאמרה לחבריו של תתני והם שתר בוזני והאפרסכים, כלומר, הפקידים של תתני שישבו בשמרון. תתני עצמו חייב להמשיך ולקים קשר עם בית המקדש ולספק לו את הבקר והצאן לקרבנות חטים ומלח ויין, כדבר הכהנים אשר בירושלים.

יום כ"ד לחדש התשיעי לשנת שתיים לדריוש, יום הנבואה הנדונה של חגי ב', יד, קדם להצעה של צרי יהודה ובנימין על בניה משותפת של בית המקדש. — ואז עוד ישבו השמרונים בחצר בית המקדש והקריבו לאלהי ישראל על מזבח מיוחד להם. חגי לא יכול היה לגרש אותם מחצר בית המקדש, אבל הוא הכריז על טומאתם והזהיר את כהני ה' לבל יבואו במגע כלשהו אתם. כי עלולים הם ע"י מגע איתם לטמא את קרבנות ה'. כאשר הנביא שומע את תשובת הכהנים: יטמא! הוא מכוון את תשובתו לנושא נבואתו: "כן העם הזה וכן הגוי הזה כלומר, השמרונים, והוא מראה בידו על המזבח שלהם שעמד בחצר בית המקדש ומוסיף: "כל אשר יקריבו שם — טמא הוא!"

אם נסכם את מאורעות הימים הללו נמצא בהם ששה שלבים:

א. שני מזבחות בחצר בית המקדש; על האחד מקריבים שבי הגולה ועל השני — השמרונים.

ב. חגי הנביא מגנה את השמרונים, מכריז עליהם כעל טמאים ומזהיר מפני כל מגע אתם. כי זה עלול לטמא את הקרבנות והמקדש. לכן מכוונים דברי הנבואה בפרק ב', יד.

ג. הצעתם של השמרונים להשתתף בבנין בית המקדש נדחת ע"י זרובבל וישוע וראשי העם. יתכן כי מאחורי מנהיגי העם יש לראות את חגי, שהיה הקיצוני בהשקפת ההתבדלות.

ד. ההלשנה באמצעות תתני.

ה. תשובת המלך, שיש בה נוסף על התשובה החיובית לשאלה גם הוראה לשמרונים להסתלק מחצרות בית ה'.

ו. נקמת השמרונים — הטמנת עצמות כדי לטמא את בית המקדש.

אותו יום שהאומה קיבלה את דעתו של חגי היה יום קשה, כי הפך את השמרונים, האחים הקרובים ביותר לאמונה באל יחיד, לאויב. המלחמות באויב זה נמשכו דורות רבים: היו בהן שלבים של עליות ונסיגות — עד שעלתה בידי שני המלכים הגדולים של בית חשמונאי: יוחנן כהן גדול ויונאי המלך לכבוש את ארץ שמרון כולה ולשעבד את יושביה.

וראה זה פלא: העם השמרוני לא נכבש, והוא ממשיך לחיות את חייו בצד האומה הישראלית, מקיים את מצוות התורה בשבתו בשכם, כשים של שנה מקיף אותו, עוד היום אנו רשאים לחזור על דברי הבן שמעון בן גמליאל: 'כל מצוה שהחזיקו בה כותים מדקדיקין בה יותר מישראל' וכן: "כותי — כישראל לכל דבר"! אכן מדרש פליאה!

לעם השמרוני לא עמדה זכותם הגדולה של הלל הזקן ושל שמעון בן שטח ותנאים ואמוראים וחכמי ישראל בדורות המאוחרים, שידעו לפרש את התורה כתורת חיים, גם כשנאלצו לפרש מלים מן התורה שלא כפשוטן. בזכותם אנו כיום עם ישראל. והם, כיון שהסתפקו בחמשה חומשי תורה בלבד — הם כת קטנה, כאילו מוצג מוזיאוני מימים מקדם.

יצא לאור עתה בהוצאת "קרית ספר":

סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית

מאת

יצחק אבישור

הספר דן בדפוסי סגנון של מליצת המקרא ובגלגוליהם בספרות העברית והארמית הבתר מקראית (במגילות מדבר יהודה ובמשלי בן סירא, בארמית היהודית ובפיוט הקדום).

מחיר הספר — 52 ל"י

למנויי בית מקרא הנחה של 25%

בהזמנות נא לפנות אל החברה לחקר המקרא בישראל, ת.ד. 7024, ירושלים